

معرفی نسخه خطی « اخلاق شاهسی »

اثر مظفر بن محمد حسنی (حسینی) طیب کاشانی متخلص به « شفایی »

متوفی: ۹۱۳ ق

تحقیق: دکتر علی محمد پشت‌دار^۱

حمیدرضا نان‌آور^۲

چکیده:

نسخه اخلاق شاهسی « نوشته مظفر حسنی (حسینی) طیب کاشانی متخلص به شفایی » شامل دو مقاله است. مقاله اول شامل ۲۱ باب در اخلاق حسنه و مقاله دوم شامل ۱۷ باب در اخلاق ذمیمه است که تصحیح مقاله اول موضوع این گفتار است، و علاوه بر تصحیح (به روش تحلیل محتوا)، افکار و عقاید نویسنده، نکات بلاغی و دستوری متن و مضمون و محتوای آن مورد بررسی قرار گرفته است. از این اثر تاکنون پنج نسخه شناسایی شده که چهارتای آن کامل و اصیل و نسخه آخر (نسخه دانشکده الهیات) به شکل خلاصه است. نثر کتاب آمیخته به نظم است و به جز دیباچه، نثر عمومی اثر بین بین و سهل و ممتنع است. نکات بلاغی به جا در آن استفاده شده و این نشان از تسلط نویسنده بر متون ادبی و آگاهی او در انشای فارسی است. این منبع تاریخی از متون روایی است که درون مایه آن بیشتر تهدیب نفس است و بیشتر روی سخن آن با حاکمان و صاحبان بلاد است که به شاه طهماسب صفوی حسینی تقدیم شده است.

واژه های کلیدی: اخلاق شاهسی، شفایی کاشانی، نسخه خطی

تعریف مسأله:

تصحیح نسخ خطی تنها منحصر به بازنویسی یا تصحیح یک نسخه نمی شود، بلکه شناسایی پیشینه فرهنگی و تاریخی یک کشور و شناسنامه آن کشور است. بنابراین نسخ خطی میراثی ارزشمند است و احیای هر نسخه تبیین و بازسازی گوشه ای از فرهنگ و شناسنامه هر کشور است. از جمله ذخایر مکتوب قرن دهم کتابی گرانبها در اخلاق با نام « اخلاق شاهی » است که تاکنون تصحیح نشده است. این کتاب از مظفر بن محمد حسنی طبیب کاشانی متخلص به شفایی (متوفی ۹۶۳ ق) است. با توجه به اینکه ادبیات در ایران حامل تمام عناصر فرهنگی بوده و می باشد، یکی از زمینه های ادبیات و کتب ادبی اخلاق شاهی است. اخلاق شاهی خلاصه ای است در اخلاق و آداب و فضایل صفات و ردایب عادات که دانستن آن بر همگان لازم است، با شواهدی از ذُرر آیات و غُرر روایات و نودار امثال و حکایات ، تقدیم شده به شاه طهماسب صفوی مشتمل بر یک مقدمه و دو مقاله و یک خاتمه بدین تفصیل :

مقدمه در فضیلت علم و حکمت
مقاله اول : در اخلاق حسنه (۲۱ باب)
مقاله دوم : در اخلاق ذمیمه (۱۷ باب)
و خاتمه ای در سخنان حکما و قدما.

۲. مقدمه:

در تمدن اسلامی به مجموعه حکمت نظری « فلسفه »، و به اقسام حکمت عملی « اخلاق » گفته شده است. فلسفه به چپستی هستی پرداخته و اخلاق به طرز اعمال ارادی فرد، خانواده و اجتماع روی آورده است.

با نگاهی اجمالی به آثار نوشته شده در موضوع « اخلاق و حکمت عملی » در ایران پس از اسلام چند نکته قابل تأمل است: اولاً بیشتر این آثار به دست دانشمندان ایرانی به زبان عربی نوشته شده؛ دیگر این که برخی از این آثار یا به طور مستقیم با عنوان « سعادت و سعادت‌مندی » یا « اخلاق و تهذیب اخلاق » تألیف شده، یا با عناوین « ادب »، « آداب دنیا و دین » یا با عناوین « سیره » مانند سیرالملوک، اخلاق الملوک و ... ظهور یافته است [پشت دار، ۱۳۸۶: ص ۲۱، ۲۲].

« در عهد تیموری و آغاز عهد صفوی همانند ادوار گذشته نوشتن کتابهای اخلاق ادامه یافت، آثاری چون اخلاق جلالی، اخلاق منصوری و اخلاق محسنی در این باره به رشته تحریر درآمد. برخی از این کتب در عهد صفوی جنبه ادبی هم دارد، یعنی در بسیاری از موارد نثر آنها به شیوه مترسلان نزدیک می شود و در بعضی دیگر از حیث نثر ادبی ضعیف است و تا حدودی ترجمه تحت اللفظی از عربی است. بعضی کتب اخلاقی این عهد ضمن اشتمال بر مباحث عادی اخلاق جنبه اندرز به پادشاهان و کارداران را دارد، یا درباره کیفیت عمل درست و دوری از جور و ... است که طبعاً می توان مطالب آنها را در یکی از سه باب اساسی اخلاق (تهذیب نفس - تدبیر منزل - سیاست مُدُن) گنجانید» [صفا، ۱۳۶۳: ج ۵/۳، ص ۱۴۸۴].

شماری از کتب اخلاقی را که به عهد صفوی متعلق است، فهرست وار ذکر می شود:

۱. حسن بن منشی خاقانی: اخلاق حکیمی، به سال ۹۸۸ ق. تحریر شده است.
۲. نورالدین محمد قاضی: اخلاق جهانگیری، ۱۰۲۹ ق. اتمام رسیده است.
۳. علی بن طیفور بسطامی: اخلاق حسنی، به سال ۱۰۸۳ ق. به نام ابوالحسن قطب شاه تألیف شده است.
۴. ملا محسن فیض کاشانی: آینه شاهی، به نام شاه عباس دوم.
۵. علم الهدی پسر ملا محسن فیض کاشانی: تحفة الابرار.

۳. معرفی نویسنده

سید مظفر بن محمد حسنی طبیب کاشانی متخلص به شفایی از علماء ادبا و دانشمندان قرن دهم و در دوران حکومت شاه طهماسب صفوی است. وی از شهر کاشان بوده و در آنجا طبابت می کرد. وی در کنار کار طبابت در خلق آثار ادبی هم فعالیت می کرده است.

مسئله دیگر تاریخ تولد شفایی کاشانی است که هیچ اطلاعاتی از تاریخ تولد وی در دست نیست و در هیچ منبعی ذکری از آن نرفته است. درباره نام وی، تاریخ وفات و آثار به جای مانده از او اختلافاتی وجود دارد و در بعضی منابع به علت شباهت اسمی که با هم عصران خود داشته است، این اختلافات شایع است. نام اصلی وی همچنان که گفته شد سید مظفر حسنی طبیب کاشانی متخلص به شفایی است که در دیباچه « اخلاق شاهی » و دیگر اثرش « خلاصه شفایی » نویسنده خود را به همین نام معرفی می کند.

در تذکره « روز روشن »، تاریخ نظم و نثر در ایران و « بزرگان کاشان » افشین عاطفی سال « ۹۳۰ ه.ق » تاریخ وفات وی تلقی شده است. اما در الذریعه (ج ۱۷)، تاریخ ادبیات ایران (ج ۵)، فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشگده ادبیات و فهرست واره کتابهای فارسی احمد منزوی تاریخ وفات شفایی کاشانی « ۹۶۳ ه.ق » است.

حکیم شفایی در تذکره ها و آثار متأخرین

در تصحیح تذکره « روز روشن » اثر محمد مظفر حسین صبا از نام طیبی استفاده شده است:

« طیبی، میر مظفر کاشی از حدائق اطباء بود که در سنه ثلثین و تسعمائه (۹۳۰) ملک الموت دست به معالجه مرض الموت وی گشود.

آمد رقیب و طره جانان من گرفت
گویا اجل رسید و رگ جان من گرفت»

[رکن زاده آدمیت، ۱۳۴۳: ص ۴۹۹]

در تصحیح تذکره تحفه سامی اثر سام میرزا صفوی (تصحیح وحید) آمده:

«میر مظفر طیبی، از شهر کاشان است و به طبابت مشغول بود و در آن علم وسایل دارد و در حکمت نیز رساله ای نوشته موسوم به **اخلاق شاهی** و دیوان غزل هم دارد این مطلع از اوست.

ما نقد عمر صرف ره یار کرده ایم
حاصل ز عمر خویش همین کار کرده ایم»

[دستگردی، ۱۳۵۲: ص ۳۹]

در تذکره تحفه سامی اثر سام میرزا صفوی (تصحیح همایون فرخ) آمده:

« امیر سید مظفر طیبی، از شهر کاشان است و به طبابت مشغول و در آن علم رسائل پرداخته و در حکمت عملی نیز رساله ای نوشته موسوم به **اخلاق هاشمی** و دیوان غزل هم دارد. این مطلع از اوست:

ما نقد عمر صرف ره یار کرده ایم
حاصل به عمر خویش همین کار کره ایم»

[همایون فرخ: صحیفه دوم، ص ۶۲]

توضیح این که همین بیت در منتخب الطایف هم آمده است. [جلالی نائینی: ۱۳۴۹: ص ۳۶۲] معلوم نیست که چرا همایون فرخ از نام اخلاق هاشمی به جای اخلاق شاهی استفاده کرده است. به نظر می رسد با توجه به اینکه در هیچ تذکره یا منبعی از نام اخلاق هاشمی استفاده نشده، در چاپ همایون فرخ به اشتباه نام رساله اخلاق شاهی، اخلاق هاشمی آمده است.

در تذکره الذریعه الی تصانیف شیعه آمده: « **سید مظفر بن محمد الحسینی معروف به شفایی** که او جد سادات، و معروف هستند در کاشان به لاجوردین » [طهرانی، ۱۳۸۷ ه.ق: ج ۸، ص ۱۶۱]

همچنین در همین تذکره این چنین آمده:

« خلاف قول صاحب ریاض العلماء می گویم احتمال اینکه شفایی اصفهانی صاحب کتاب قرابادین باشد وجهی ندارد چون قرابادین شفایی برای سید مظفر بن محمد الحسینی شفایی کاشانی است که استخراج معدن لاجورد می کرد در بعضی از کوههای یک فرسخی قمصر کاشان، پس سلطان معدن را به او بخشید و بعد از او برای خانواده او معروف به سادات لاجوردی شد » [طهرانی، ۱۳۸۷ ه.ق: ج ۹، ص ۵۳۰]

بنا به قول طهرانی در تذکره الذریعه سال وفات شفایی کاشانی « ۹۶۳ ه.ق » می باشد

[طهرانی، ۱۳۸۷ ه.ق: ج ۱۷، ص ۶۱]

و همانطور که در الذریعه آمده این شفایی غیر از آن شفایی است که به حکیم شرف الدین حسن اصفهانی شناخته شده و معروف است به شفایی، در گذشته « ۱۰۳۷ » می باشد»

[طهرانی، ۱۳۸۷ ه.ق: ج ۸، ص ۱۶۱]

شیخ آقا بزرگ در تذکره الذریعه همچنین می گوید:

« رساله اخلاق شاهی برای مولی محمد کاشی طبیب شاعر ملقب در شعرش به محمد، نسخه ای فارسی که آنچه در قم نزد سید شهاب الدین می باشد اولش ناقص است ». منظور از سید شهاب الدین، آیت الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی می باشند. [طهرانی، ۱۳۸۷ ه.ق: ج ۱۱، ص ۴۴]

محمد بن عبد الوهاب قزوینی در صفحه الحاقی رساله اخلاق شاهی نسخه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران چنین آورده:

« اخلاق شفایی، کتابی است تألیف مظفر بن محمد حسینی کاشانی طبیب شاعر متخلص به شفایی متوفی به سنه ۹۶۳ ه.ق است. همچنان که معاصرش تقی الدین کاشانی که او را در تذکره اش به نقل از ریو آورده (۴۷۴:۲)، و این شفایی به جز آن شفایی متأخر معاصر شاه عباس اول است که در سال ۱۰۳۷ وفات کرده همچنان که صاحب عالم آرای عباسی از او به نیکی یاد کرد و این آخری نیز پزشک و شاعری هجوگو و بد زبان و اهل اصفهان بود. ریو بدون ذکر منابعی

گفت که نامش شرف الدین حسن بوده است همچنان که صاحب مجمع الفصحاء که شاید منبع ربو او باشد. پوشیده نماند ضعف گفته های صاحب مجمع الفصحاء و مستندات و عدم ثبت آنها و فراوانی ریزش در آن که بر گفته های متعدد او هرگز نمی توان اعتماد کرد.»

سعید نفیسی در تاریخ نظم و نثرچنین می گوید:

«میر مظفر طبیبی کاشانی، وی نیز پزشک بوده و غزل می سروده و در ۹۳۰ در گذشته است.»

[نفیسی، ۱۳۶۳: ج ۲، ص ۶۸۵]

ذبیح الله صفا در تاریخ ادبیات در ایران چنین می نویسد:

«کتاب اخلاق شفایی، تألیف مظفر بن محمد حسینی شفایی کاشانی اصفهانی «م ۹۶۳ ه» که به شاه پهماسب صفوی تقدیم گردیده در زمره کتابهایی است که به شیوه متداول زمان نوشته شده است» [صفا، ۱۳۷۰: ج ۵، بخش ۳- ص ۱۴۸۶]

یادآوری: در فرهنگ سخنوران شاعر تحت عنوان دو نفر: طبیبی کاشی (میر مظفر طبیب، ۹۳۰) و مظفر کاشانی (میر مظفر طبیب - دهم) آمده است.

عاطفی نیز در بزرگان کاشان از عنوان طبیبی (وفات ۹۳۰ ه. ق) استفاده کرده است. [عاطفی، ۱۳۸۱: ص ۱۳۳].

شریف حسینی با نوشتن مقاله ای تحت عنوان پزشکی در تمدن اسلامی در مجله پژوهش و حوزه می گوید:

«در آغاز قرن دهم و پس از آن، علم پزشکی رونق پیشین خود را از دست می دهد اما آثاری نیز در این به چشم می خورد. همچنین از پزشکان معروف این

قرن مظفر بن محمد شفایی کاشانی معروف به حکیم شفایی می باشد که چند کتاب در پزشکی و دارو شناسی دارد از جمله: طب شفایی یا قرابادین شفایی» [

شریف حسینی، ۱۳۸۳: شماره ۱۸ و ۱۷- صص ۹۵، ۹۴].

۱-۳ آثار شفایی

از شفایی کاشانی چهار اثر در دست است، یکی کتابی است با نام خلاصه شفایی فی الطب: این مجلد که موسوم شده به خلاصه شفایی بنا بر آنچه خود او در دیباچه آن آورده «مبتنی بر دو کتاب است. کتاب اول مشتمل بر سه مطلب: مطلب اول در حفظ صحت، مطلب ثانی در علاج مرض به قول کلی، مطلب ثالث در ادویه مفرده. و کتاب ثانی مشتمل بر سه فن. فن اول در امراض مختصه، فن ثانی در امراض غیر مختصه، فن ثالث در ادویه مرکبه.»

دیگر اثر میر مظفر طبیب، قرابادین شفایی است:

آقا بزرگ طهرانی در الذریعه الی تصانیف الشیعه از قرابادین شفایی نام برده «قرابادین شفایی کتابی است فارسی در ادویه مرکبه، که به ترتیب حروف

الفا است و صاحب آن سید مظفر بن محمد حسینی شفایی متوفی ۹۶۳ ه. ق که شروع کرد کتاب را با سپاس برای خدای دانای حکیم و صلوات

بر کسی که به او داده شده حکمت و کتاب کریم [منظور حضرت محمد (ص)] نسخه این کتاب شایع و بسیار بود که نسخه از آن را دیدم در (المجلس:

۴۳۴۱) که کتابت آن برابر ۱۴ شوال ۱۰۷۴ است. و نسخه دیگر آن کتاب نزد آقای شیرازی در سامراء است در حدود ۵۰۰۰ بیت نسخه دیگر نزد شیخ عبد

الحسین طهرانی، و نسخه ای نزد آقای حسن صدر الدین و نسخه ای از آن در (دانشگاه) و کلیه آداب در آن و ۶ نسخه در (پزشکی) طهران می باشد...» [

طهرانی، ۱۳۸۷ ه. ق: ج ۱۷- صص ۶۲ و ۶۱].

شیخ آقا بزرگ طهرانی همچنین در الذریعه تأکید می کند که:

«خلاف قول صاحب ریاض العلماء می گویم احتمال اینکه شفایی اصفهانی صاحب قرابادین باشد وجهی ندارد. چون قرابادین شفایی برای سید مظفر بن

محمد حسینی شفایی الکاشانی است که استخراج معدن لاجورد می کردند...» [طهرانی، ۱۳۸۷ ه. ق: ج ۱۷ ص ۶۲، ج ۹ ص ۵۳۰، ج ۸ ص ۱۶۱].

اثر دیگر شفایی دیوان شعر مظفر کاشانی می باشد که در الذریعه (ج ۹- ص ۱۰۶۱)، طهرانی به آن اشاره کرده است. همچنین در تذکره تحفه سامی

اثر سام میرزا صفوی (ص ۳۹ چاپ وحید)، (ص ۶۲ چاپ همایون فرخ) به دیوان غزل میر مظفر طبیب اشاره شده است. در الذریعه (ج ۱۱- ص ۴۴) به این

مطلب اشاره شده که مولی محمد کاشی طبیب در سروده های خود «محمد» تخلص می کرد.

۳-۲ اخلاق شاهی

آخرین اثر سید مظفر بن محمد حسینی کاشانی رساله ای به نام اخلاق شاهی است نام این رساله در تذکره های ذیل آمده: الذریعه (ج ۹- ص ۱۰۶۱)،

(ج ۱۱- ص ۴۴)، تحفه سامی (چ وحید- ص ۳۹)، (چ همایون- ص ۶۲)، تاریخ ادبیات در ایران (ج ۵- بخش ۳- ص ۱۴۸۶)، فهرست واره کتابهای فارسی (ج ۶- ص ۳۰۰)، فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات (ش ۱۰۸۲- ص ۲۶۵)، فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشگاه ادبیات (ش ۱- ص ۲۱) و فهرست نسخه های خطی کتابخانه ملک (ش ۲- ص ۱۷).

درباره نام کتاب اختلاف نظرهایی وجود دارد: در الذریعه، تحفه سامی (چ وحید)، فهرست واره احمد منزوی، فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات، فهرست نسخه های خطی کتابخانه ملک از نام **اخلاق شاهی** استفاده شده است. خود سید مظفر حسنی کاشانی نیز در دیباچه رساله خود **اخلاق شاهی** را به عنوان نام کتاب ذکر می کند. ولی کتاب تاریخ ادبیات در ایران از نام **اخلاق شفایی** که برگرفته از نام خود شفایی است استفاده کرده است. « کتاب اخلاق شفایی، تألیف مظفر بن محمد حسینی شفایی کاشانی اصفهانی (م ۹۶۳ ه) که به شاه طهماسب صفوی تقدیم گردیده در زمره کتابهایی است که به شیوه متداول زمان نوشته است. » [صفا، ۱۳۷۰: ج ۵- بخش ۳- ص ۱۴۸۶].

در تذکره تحفه سامی که توسط رکن الدین همایون فرخ تصحیح شده به نظر می رسد ایشان به اشتباه نام **اخلاق هاشمی** را به عنوان رساله امیر سید مظفر طیب آورده اند.

۳-۳ ساختار اخلاق شاهی

نویسنده دیباچه اثر خود را با تحمیدیه آغاز می کند و پس از حمد و ستایش پروردگار و درود بر پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) و خاندان مطهرش، [ص ۶] سبب تألیف کتاب خود را بیان می کند که:

«و بعد فقیر کسیر کثیر التصیر، مظفر الحسنی الطیب الكاشانی، المتخلص بالشفایی با وجود قلت بضاعت و عدم استطاعت کمر، طاعت اشارت پر روشن ضمیر، که ضمیر منیر او چراغ مجلس روحانیان صوامع قدس است و رای عالم آرایش، شمع شبستان روشن دلان مجامع انس بر خاصره جان بسته، این چند کلمه در علم اخلاق که منافع آن به خاص و عام واصل و فواید آن عموم آنام را شامل است، بعد از استخراج و استخراج بر صفحه انشاء رقم نمود و در هر باب عروس افکار ابرار را در حجله بیان به [در] آیات بینات و غرر احادیث و روایات و نوادر امثال و حکایات برآراست و با نقود تمام، عیار منشوراتی که در دارالضرب ادراک به سکه قبول علمای اعلام و افاضل ایام رسیده بود، عقود در شواهر منظوماتی که در بحر افکار، اعتبار خاص و عام دیده منتظم ساخت و در گوش جان ارباب هوش کشید.»

آنچه میان هر ۴ نسخه (ملک، قم، مجلس، ادبیات) مشترک است بخش بندی آنها است که مشتمل بر یک مقدمه و دو مقاله و یک خاتمه بدین تفصیل است:

مقدمه در فضیلت علم و حکمت؛ **مقاله اول:** در اخلاق حسنه در (۲۱ باب)؛ **مقاله دوم:** در اخلاق ذمیمه در (۱۷ باب) و **خاتمه ای** در سخنان حکما و قدما می باشد.

۳-۴ نثر کتاب

نثر کتاب در بعضی مواقع به خصوص در هنگام بیان حکایات و نقل قول ها سهل و ممتنع است. در بعضی مواقع هم از جمله در دیباچه مؤلف نثری بینابین بر نسخه حاکم است، همراه با کاربردهای عربی در قالب آیات، احادیث و روایات که از ویژگی های متون عرفانی وصفیانه است. این حکایات در اکثر مواقع طولانی همراه با اشعار زیبا است که در جای جای رساله می توان اشعار زیادی را مشاهده نمود.

با توجه به اینکه مؤلف تا حدی از آثار عرفانی دیگر هم برای بیان حکایات بهره برده است، تحت تأثیر همان آثار بوده است، اما در موارد بسیاری به خصوص در قسمت آغازین نسخه از قدرت نویسندگی خود به خوبی بهره برده و آن را به رخ کشیده است.

بهره گیری از نظم عربی و فارسی هم یکی از ویژگی های نثر این نسخه است و به خصوص متون عربی منظوم نسخه دریافت معانی را سخت تر می کند البته این نشان از تسلط نویسنده و احاطه وی بر زبان عربی دارد.

۴. نسخه های خطی اخلاق شاهی

در کشور ایران تاکنون از این اثر پنج نسخه شناسایی گردیده است که به ترتیب تاریخ عبارتند از:

۱- نسخه شماره ۴۶۴، کتابخانه ملی ملک مربوط به سده یازدهم هجری؛

۲- نسخه شماره ۸۵۶۰، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی شهر قم، مورخ ۱۲۲۴ ق؛

۳- نسخه شماره ۲/۲۷۴۷، کتابخانه مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (شماره ۱)، مورخ ۱۳۳۰ ق؛

۴- نسخه شماره ۲۴۶ د، کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران، مورخ ۱۳۳۸ ق؛

۵- نسخه شماره ۱۳۷ د، کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، مورخ ۱۳۷۱ ق؛

۴-۱ معرفی نسخه ها و ویژگیهای نسخه شناسی آن

نسخه ملک

نام کتاب **اخلاق شاهي** بوده که تألیف **مظفر حسینی طبیب شفايي کاشانی** (متوفی ۹۶۳) است و محل نگهداری کتاب در کتابخانه ملی ملک شهر تهران است. در برگه الحاقی به نسخه این نکته ذکر شده که این نسخه توسط فردی به نام سهیلی برای کتابخانه ملی ملک خریداری شده است. در بعضی از صفحات دو نوع مهر درج شده است، اما به مرور زمان از بین رفته برای همین مشخص نیست که این مهرها متعلق به کاتب است یا مالک نسخه (صص، ۲۲۸، ۱۹۹، ۱۰۰، ۱۷ پ و ۲۳۰ رو)

تاریخ کتابت نسخه ملک قرن ۱۱ و بخش بندی آن شامل یک مقدمه و دو مقاله و یک خاتمه است، آغاز: «حمد بی حد سزاوار پادشاهی است...».

* مشخصات ظاهری نسخه ملک از این قرار است:

- خط نستعلیق خوش قرن یازدهم؛

- شامل ۱۴۹ برگ ۱۲ سطری؛

- ابعاد صفحات ۱۲ × ۱۷/۹ سانتی متر؛

- کاغذ استفاده شده در آن کاغذ ترمه است؛

- جلد میشن یشمی نو؛

- وصالی صفحات فوق العاده می باشند؛

- عناوین شنگرف؛

- زبان کتاب: فارسی؛

- مرکب مشکي؛

- روی همه برگ های رو دارای برگ شمار می باشند؛

- آثار نم گرفتگی در تمامی اوراق نسخه دیده می شود، ولی کلمات آسیبی ندیده اند؛

- کناره اوراق به مرور زمان دچار خوردگی و آسیب گردیده اند؛

- در اوراق ۱۹۰ و ۱۲۴ آن جا که این اوراق به مرور زمان دچار پارگی و آسیب گردیده اند، به طور ناشیانه ای ترمیم شده که این کار باعث سخت خوان شدن و در مواردی ناخوانا شدن کلمات گردیده است.

ویژگی های رسم الخطی نسخه اساس (ملک)

- در نسخه ملک هرگاه چند کلمه یا خط جا افتاده، کاتب با گذاشتن عدد « ۲ » آن چند کلمه یا خط را در کنار صفحه آورده است؛

- در برخی موارد زیر حرف « سین » به شیوه برخی نستعلیق نویسان قرون نهم تا سیزدهم سه نقطه قرار داده است؛

- در برخی موارد کلماتی که دو حرف کنار هم، مجموعاً سه نقطه دارند، این سه نقطه در یک جا متمرکز و روی هم نگاشته شده که در مواردی باعث سخت خوان شدن متن گردیده است؛

- عبارت های عربی متن به صورت بزرگتر و متمایز از دیگر عبارات نوشته شده اند؛

- بعضی کلمات در نسخه ملک به مرور زمان از بین رفته است، ولی با دقت بیشتر می توان آن کلمات را خواند (نمونه ص ۱۲۴)؛

- آوردن قسمتی کوتاه از اصل آیات و احادیث در متن؛

- رعایت کامل اعراب گذاری آیات و احادیث؛

- معانی آیات و احادیث با خط قرمزی در زیر آنها مشخص شده است؛

- کاتب در دیباچه رساله، فهرست بابها را با رنگ آبی مزین کرده است و در هیچ جای دیگر از این رنگ استفاده نکرده است؛

- همه صفحات حاشیه قابل استفاده دارد، که البته جز موارد اندک از آن استفاده نشده؛

- به کار بردن لغات و معانی سخت و دور از ذهن: انفاذ (= انتقام) ، شامت (= شومی) ، همیون (= همایون) ؛
- «گ» فارسی در تمام نسخه به صورت «ک» نوشته شده است: گفته اند (= گفته اند)،
اکر (= اگر)، کوسفند (= گوسفند)، ناکه (= ناگه)؛

- آوردن «ة» مدور در پایان کلمات، مانند کتابت معمول در عربی: به حرکت (= به حرکت)

[ص ۱۱۸]، آلة (= آلت) [ص ۱۲۸]، انسانیه (= انسانیت) [ص ۱۰] ؛

- اتصال حروف اضافه به کلمات: بشرطی (= به شرطی) [ص ۱۰۹]، بغفلت (= به غفلت)

[ص ۱۱۰]، بتوبه (= به توبه) [ص ۱۱۱]، باسراف (= به اسراف)، بدامن (= به دامن)

[ص ۱۱۳]، بعیادت (= به عیادت) [ص ۱۲۲] ؛

- در کلمات مختوم به «ه» بیان حرکت ، نشانه اضافه و یای نکره «ای» به صورت «ء» می آید: به مقبره (= به مقبره ای) [ص ۱۲۳] ، به ویرانه

(= به ویرانه ای) [ص ۱۳۲]، تحفه (= تحفه ای) [ص ۱۴۴]، پیشه (= پیشه ای) [ص ۱۴۵] ؛

- حذف «الف» از فعل ربطی «است» : از اینجا است (= از اینجا است) [ص ۱۰۹] ، صوابست (= صواب است)

[ص ۱۱۳] ، خشنودیست (= خشنودی است) [ص ۱۱۹] ؛

- پیوستن جملات به صورت پی در پی و عدم رعایت بند و فاصله: «زر را به غفلت فراموش کرد می رفت در عقب او شبانی بدان کنار آب رسید

کیسه زر یافت برداشت» [ص ۱۱۰] ؛

- عدم رعایت نقطه گذاری: به جاه (= به جاه) [ص ۱۱۱] ، مسعول سد (= مشغول شد)

[ص ۱۱۱] ، جند (= چند) [ص ۱۱۳] ، جنانجه (= چنانچه) [ص ۱۱۴] ؛

- اتصال صفت اشاره به کلمه در برخی موارد: آنحضرت (= آن حضرت)؛

- کلمات «توست» و «بدتر» به صورت «تُست» و «بتر» نوشته شده است.

نکات بلاغی نسخه اساس (ملک)

تضاد: «محبت باری تعالی در طبیعت چنان راسخ باشد که احوال مختلفه مثل صحت و مرض و غنی و فقر و حیات و ممات یکسان ننماید» [ص ۱۱۹ سطر ۶]

سجع: «علم درخت و عمل او ثمر / خاص برای ثمر آمد شجر» [ص ۱۱ سطر ۹] ؛

مجاز: «هر آینه تدابیر ایشان متضمن امنیت عالم و جمعیت حال بنی آدم خواهد بود» علاقه کل و جزء [ص ۷۶ سطر ۴] ؛

جناس: «روزی موسی علی نبینا و علیّه، به مناجات میرفت گذار وی به ویرانه ای افتاد، نا له ای به گوش او رسید، قدم در آن ویرانه نهاد، درویشی را دید که

نفس نفیس خود را به حلیه علم و عمل آراسته...» [ص ۱۵ سطر ۱] ؛

ترصیع: «نور حدقه اعیان، نور حدیقه جنان، باسط بساط عدل و احسان، قانع اساس جور و طغیان... گوهر درج هدایت، اختر برج ولایت» [ص ۸ سطر ۲] ؛

تضمین: «و اسکندر را چهار وزیر حکیم بود که به فضیلت رای و مزیت عقل، مذکور و به راستی تدبیر و خوبی فکر مشهور بودند و آثار فوز و نجاج و

اسرار خیر و صلاح از رای ایشان ظاهر و باهر بود» [ص ۷۸ سطر ۹] ؛

مراعات النظیر: «و با عروس مملکت و مخدّره سلطنت عشق بازی نمودی، تا در شجاعت و جلادت و جرأت و رجولیت کار او به جایی رسید» [ص ۳۳

سطر ۲] ؛

تشبیه: «و نیز آرکان دولت و اعیان مملکت چون بر تیغ پادشاه و استخبار حالات اطلاع یابند جز بر مَنهج صواب و سداد سلوک نتوانند نمود و از جاده

عدالت و طریق نصفت پا بیرون نتوانند نهاد» [ص ۵۵ سطر ۱۲] ؛

استعاره: شاه قوی پایه فیروز جنگ گلبن این روضه فیروزه رنگ» [ص ۶۵ سطر ۲] ؛

کنایه: «دست در گردن شمشیر داشتی» [ص ۳۳ سطر ۱] ؛

«عروس ملک نسازد مگر به دامادی که اول از گهر تیغ داد کاوینش» [ص ۳۵ سطر ۷] ؛

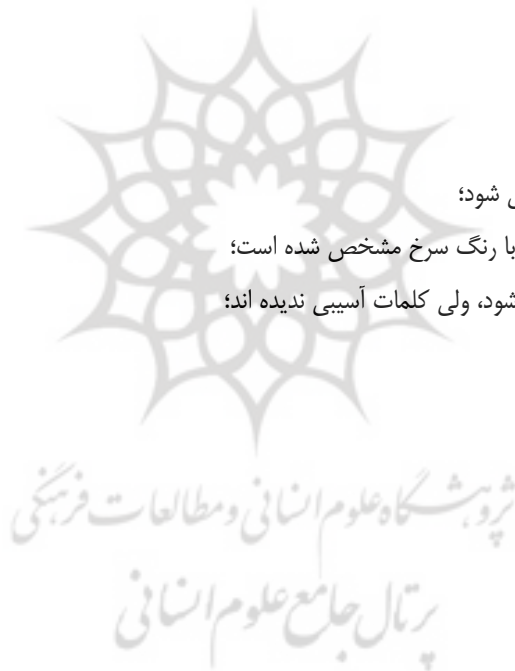
ارسال المثل: «علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد» [ص ۵۵ سطر ۱۱] ؛

۲-۴ نسخه مجلس

نام کتاب اخلاق شاهى بوده كه تأليف سيد مظفر بن محمد حسيني كاشانى ساعد متخلص به شفايى است. محل نگهدارى كتاب، كتابخانه مجلس شوراى اسلامى (شماره يك) شهر تهران است. تاريخ كتابت نسخه مجلس به سال ۱۲۳۰ و محل كتابت آن شهر مراغه است. آغاز: « حمد بى حد سزاوار پادشاهى است... ». انجام: « سخاوت كند مرد را نامور سخاوت بود بهتر از صد هنر ».

* مشخصات ظاهرى نسخه مجلس از قرار زير است:

- خط نسخ خوش؛
- داراى ۷۷ برگ (ص ۴۶۱-۳۰۹)؛
- داراى صفحات ۱۷ سطرى؛
- قطع ۱۵×۱۲ سانتى متر؛
- كاغذ اصفهانى زرد و سفيد؛
- جلد تيماج مشكى مقوايى؛
- عناوين و نشانى ها شنگرف سرخ ؛
- زبان كتاب: فارسى؛
- مركب مشكى؛
- خطى با رنگ قرمز، زير بعضى از كلمات ديده مى شود؛
- فاصله بين دو مصراع يك بيت با علامت (÷) و با رنگ سرخ مشخص شده است؛
- آثار نم گزفتگى در اوراق پايانى نسخه ديده مى شود، ولى كلمات آسيبى نديده اند؛
- كاتب آن محمد رحيم پسر محمد؛
- آورن ركابه در پايان هر برگ؛

۳-۴ نسخه قم

نام كتاب اخلاق شاهى بوده كه مؤلف آن سيد مظفر بن محمد حسيني شفايى (۹۶۳ ه.ق) است. محل نگهدارى كتاب، كتابخانه مرعشى نجفى (آيت الله) شهر قم است. كاتب نسخه مشخص نيست اما از وجود كلمات بسيار جا افتاده در متن و برخى اغلاط املايى مى توان گفت كه كاتب كم سواد يا حداقل بى دقتى بوده است. تاريخ كتابت نسخه قم برابر با ذى الحجه ۱۲۲۴ ق مى باشد. آغاز: « حمد بى حد سزاوار پادشاهى است... ». انجام: « سخاوت كند مرد را نامور سخاوت بود بهتر از صد هنر ».

* مشخصات ظاهری نسخه قم از قرار زیر است:

- خط نستعلیق سخت خوان؛
- ۶۸ برگ، ۱۹ سطری (در بعضی موارد، صفحات ۲۱، ۲۰، ۱۸ سطری نیز دیده می شود)؛
- قطع ۲۰/۵ × ۱۵/۵ سانتی متر؛
- جلد تیماج قهوه ای؛
- عناوین و نشانی ها سنگرف؛
- خط سیاهی زیر بسیاری از کلمات دیده می شود؛
- زبان کتاب: فارسی؛
- مرکب مشکی؛
- روی تمام صفحات، برگ شمار دیده می شود؛
- کاتب نسخه مشخص نیست؛
- آوردن رکابه در پایان هر برگ؛

۴-۴ نسخه ادبیات

نام کتاب **اخلاق شفایی** بوده که تألیف **سید مظفر بن محمد حسینی کاشانی ساعد** (متوفی ۹۶۳) می باشد. محل نگهداری کتاب در مجموعه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران است. تاریخ کتابت نسخه ادبیات در روز پنج شنبه ۱۳ ربیع الثانی ۱۲۷۱ ق است. یادداشت قزوینی در صفحه عنوان همچنین یادداشت های مورخ ۱۲۷۶، ۱۲۷۹، ۱۲۸۴ در نسخه هست. صفحات اول و آخر جلد با مرکب مشکی و قرمز کتابت شده است که در صفحه اول جلد، عبارت عربی منسوب به حضرت امیر المومنین (ع) و چند بیت شعر با مطلع « یک روز کسی که به جمالت نگریست / چون از تو جدا ماند چرا خون نگریست ... » و در صفحه پایانی جلد حکایتی منسوب به ذوالنون مصری می باشد. در صفحه آخر نسخه ادبیات نام کاتب آمده: « تمام کتاب مسطاب به قلم ... الراجی الاثیم ابن محمود بن مرحوم محمد الموسوی عبد الکریم عفی الله فی یوم الخمیس سابع عشر ربیع ۱۲۷۱ »؛ همچنین در انجامة صفحه این چنین آمده: « حصه وظيفه حقیر محمود بن مرحوم محمد بن عبد الکریم الموسوی عفی الله عنهم پنج تومان و شش ریال و دوپست و پنجاه دینار »؛ شفایی این کتاب را در دو مقاله آورده است. آغاز: هذه النسخة الشريفة منتخبة من الشفائي. بسم الله. الحمد لله رب العالمين... شاهی که بر بسیط زمین عدل شاملش گسترده فرش امن و امان مرتضی علی است ... و بعد فیقول: مظفر الحسینی الطیب الكاشانی المتخلص به شفایی این چند کلمه در علم اخلاق که منافع آن به خاص و عام واصل.

در کناره حکایت مربوط به باب نوزدهم آمده: « حکایت بسیار قشنگی ». همچنین در کناره باب بیست و یکم « برگ ۸۶ » آمده: « به به به به، چه خوب گفته، بلکه در سفته ».

* مشخصات ظاهری نسخه ادبیات از این قرار است:

- خط نسخ؛
- شامل ۶۸ برگ ۱۵ سطری؛
- روی همه برگ ها دارای برگ شمار می باشند؛
- ابعاد صفحات ۱۲/۵ × ۱۹ سانتی متر؛
- اندازه هر سطر ۶/۵ × ۱۳ سانتی متر؛
- کاغذ استفاده شده در آن کاغذ فرنگی می باشد؛
- جلد تیماج سبز ضربی؛
- عنوان: سنگرف (سر فصل ها سنگرفِ سرخ)؛
- زبان کتاب: فارسی؛
- مرکب مشکي؛
- خط قرمزی زیر بعضی از کلمات دیده می شود؛
- کاتب: عبدالکریم بن محمود بن محمد موسوی؛
- آوردن رکابه در پایان هر برگ؛
- آوردن شاهد مثال در کناره برخی صفحات نسخه به صورت شعر یا متن؛

۴-۵ نسخه الهیات

نام کتاب **اخلاق شاهی** بوده که تألیف **مظفر حسینی طیب کاشانی متخلص به شفای** بوده و به فارسی اخلاق شفایی هم خوانده شده است. تاریخ کتابت نسخه الهیات به سال ۱۲۳۸ ه.ق بوده و محل نگهداری کتاب در مجموعه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران است. آیت الله شهاب الدین حسینی مرعشی نجفی در محرم الحرام سنه ۱۳۷۶ این نسخه را وقف کتابخانه دانشکده معقول و منقول کرده اند. آغاز: بسم الله. الحمد لله رب العالمین... اما بعد می گوید: الحقیق الفقیر، کثیر التَّقصیر **مظفر الحسینی الطیب کاشانی المتخلص به الشفای**، رساله ای مُسمی به اخلاق شاهی که مشتمل بر مقدمه و دو مقاله در بیان فضیلت علم و حُسن اخلاق؛ در برگ ۱۲۸ پشت داروی بعضی از امراض بلغمی دیده می شود. انجام: چه کنم که مردم مرا دوست دارند/ گفت ستم مکن و دروغ مگو و کس را مرنجان. الحمد لله الذی وفقنی لِإتمامه.

* مشخصات ظاهری نسخه الهیات از این قرار است:

- خط نستعلیق؛
- شامل ۱۸۳ برگ ۲۰ سطری؛
- اندازه صفحات ۱۲/۵ × ۱۹ سانتی متر؛
- اندازه هر سطر ۹/۵ × ۱۵ سانتی متر؛
- کاغذ فرنگی؛
- جلد تیماج قهوه ای؛
- زبان کتاب: فارسی؛
- مرکب مشکي؛
- کاتب: محمد تقی یزدی عقدایی؛

۵. ارزیابی کلی نسخه:

- نسخه خطی «اخلاق شاهی» جزء متون روایی است که خط مشی آن همچون گلستان سعدی موعظه، حکمت، اخلاق، علم، و عمل است. نسخه مذکور از نظر شیوه نویسنده دارای ویژگی های ارزنده ای است که توانایی نویسنده آن را در حوزه بلاغت و دستور نشان می دهد. سبک نویسنده و شیوه بیان وی نیز از ظرافت خاصی برخوردار است.

- «اخلاق شاهی» علاوه بر ارزشهای ادبی و شیوه های نویسنده از نظر تاریخی و دینی هم حائز اهمیت است. ذکر نام اشخاص، مکانها، و ویژگی حاکمان و برخی حکومتها و نوع مذهب و گرایش دینی و مکتبی افراد مجموعه اطلاعاتی است که با مطالعه این نسخه بدست می آید.

- توجه نویسنده به مسائل عرفانی هم می تواند این اثر را در کنار دیگر آثار عرفانی قرار دهد به طوری که نسخه مذکور از جهت مراحل مختلف سیر و سلوک همچون مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه تشابهاتی دارد و مانند این اثر مراتب مختلفی چون توکل، رضا، فقر و قنا و غیره را با همان شیوه رایج توضیح و تفصیل می دهد.

ارزشهای ادبی:

- «اخلاق شاهی» نثری است به نظم آمیخته شده، که در اکثر مواقع جز دیباچه کتاب که نثری بینابین دارد از نثری سهل و ممتنع برخوردار است. علی رغم بکارگیری نکات بلاغی، شفایی از شیوه ای روان در نویسنده استفاده کرده است که نشان دهنده تسلط وی بر متون ادبی و بلاغی است.

- شیوه نگارش متن حاکی از این مسئله است که شفایی بر قواعد دستوری مرسوم و شیوه استفاده از لغات تسلط کافی داشته است.

- از جمله فنون بلاغی مورد استفاده در این اثر سجع، مجاز، تضاد، جناس، ترصیع، تضمین المزدوج، مراعات النظیر، تشبیه، کنایه، استعاره، و ارسال المثل است.

تعدد استفاده از این فنون توسط نویسنده نشان دهنده میزان علاقه وی به متون نظم و مطالعه دیوانهای منظوم شاعران بزرگ به ویژه مطالعه بوستان سعدی است.

از میان فنون ذکر شده کاربرد سجع، تضاد و جناس بیش از موارد دیگر است که البته گاهی متن را به اطناب کشانده اما این دراز نویسی متن را دچار پیچیدگی نمی کند.

از جمله نکات بلاغی که زیاد مورد استفاده نویسنده قرار گرفته است بکارگیری اغراق در بیان داستان ها و تصویر کردن چهره اشخاص و مکانها است.

- شفایی در شیوه نگارش هم از روشهای مرسوم در متون نثر زمان خود بهره برده است.

از جمله کاربردهای مرسوم رسم الخط آن زمان استفاده از «ک» به جای «گ» است که در این نسخه کاملاً اعمال شده است و یا اتصال حروف اضافه به کلمه بعد خود یا حذف «الف» از «است».

عدم رعایت نقطه گذاری هم از جمله شیوه های رایج زمان بوده است، که نشان دهنده خصوصیات نوشته های قرن دهم و یازدهم است.

- توجه به ویژگی های دستوری و رعایت آنها در حین نوشتن نسخه نشان از تبحر نویسنده در امر نوشتن است.

از جمله کاربردهای رایج دستوری جمع مکسر و تتابع اضافات است که به طولانی شدن جملات منجر شده است. رعایت نکاتی چون تطابق صفت و موصوف، حذف شناسه فعل به قرینه و جایجایی ارکان جمله از جمله ویژگی های دستوری هستند که کاتب نسخه با اعمال این نکات خود را ملزم می داند که از ویژگی های دستوری مرسوم استفاده کند.

به طور کلی «اخلاق شاهی» به دلیل بهره گیری کاتب از دانش بلاغت و توجه به رسم الخط و همچنین دانش دستوری کافی می تواند نمونه یک منبع کامل برای موارد فوق باشد و این مسئله را یادآوری می کند که شرط یک نوشته خوب احاطه نویسنده به کلام و توسعه آن در بکارگیری معانی، بیان و دستور است.

ارزش‌های محتوایی:

- با بررسی های صورت گرفته در اثر، این نتیجه بدست آمد که شفایی، هدف خود را ارائه یک دستورالعمل برای اصلاح ایمان و اخلاق می داند. نویسنده اگرچه طبیعی حاذق بوده، در زمینه تعالی نفس هم راهی روشن را برای مخاطب ارائه کرده است.
- آنچه حجم کثیری از نسخه را به خود اختصاص داده است مسئله اخلاق و تهذیب نفس است. نویسنده تلاش فراوانی کرده تا با انتخاب نحوه ارائه کلام مکتوب مؤثر خواننده را مُجاب کند تا با علاقه فراوان به مطالعه و بکارگیری مطالب ارائه شده بپردازد.
- بهره گیری از زمان برای ارائه کلام مؤثر بسیار مهم است، بطوری که انتخاب زمان مناسب برای پرداختن به یک موضوع و ارزیابی آن به واسطه ابزار مختلف مورد توجه خواننده است. در این مورد شفایی در ارائه مطالب در زمان مناسب تبحر فراوانی داشته است.
- انتخاب موضوع و بهره گیری از ابزاری چون؛ آیات، احادیث، روایات، اشعار، ارسال المثل برای اعتبار دادن به مسئله مورد بحث و در انتها استفاده از حکایت های آموزنده در فواصل زمانی مناسب و متنوع، چیرگی قدرت نویسنده را بر مسائل همچون گذر زمان و فراموشی نشان می دهد. گاهی حالت پند و اندرز این نوشته به کیلیه و دمنه و گاهی هم به گلستان شباهت دارد. در مباحث عرفانی، نویسنده تا حدودی از شیوه بیان مولانا در مکتوبات بهره برده است، مثلاً در طرح مباحث عرفانی بهره گیری از اشعار و اقوال و حکایات نقطه مشترک است.
- بررسی های صورت گرفته حاکی از این مطلب است که حُسن و قبح اخلاق برای نویسنده حائز اهمیت است و وی شناخت کاملی از نقاط ضعف و قوت آدمی دارد لذا سعی وافری از خود نشان داده است تا شاخص های حُسن خلق و قبح آن را نشان می دهد و مرز بندی های بدیعی برای آشنا کردن انسان ارائه کرده است. آنچه بر ارزش کار اخلاق نویسنده افزوده، استفاده از گفته های اولیاء و معصوم است و این نقطه قوت کار اوست چرا که تصدیق گفته های خود را به منابعی تأیید می کند که هم حُسن رابطه معنوی ایجاد می کند، هم ارزش علمی نسخه را می افزاید و این رابطه معنوی به خواننده می آموزد تا هرکسی که در این مسیر گام برمی دارد در موقع اضطراب، فکر و اندیشه به آنها متوسل شود.
- در کنار ارزش تعالی بخشی نسخه توجه به برخی رویداد های اتفاقات زمان و ریشه یابی آنها حائز اهمیت است. از جمله؛ رویدادهایی که در دستگاه حکومتی بعضی حکمرانان واقع می شود و با یکی از اخلاق حُسن یا قُبح حاکمان مرتبط است، که هدف نویسنده ذکر احوال بعضی حاکمان ایجاد رابطه مستقیم میان اخلاق و حکومت داری است. در این راستا نویسنده تمام خصایل حاکمان را از قرآن کریم، احادیث و روایات معصوم استخراج و استشهداد کرده است. علاوه بر این خصوصیات درون متنی توجه به برخی خرق عادات و ویژگی های عرفانی اشخاص بر تنوع و جذابیت بعضی حکایات افزوده است.
- نویسنده به حُسن معاشرت میان افراد توجه داشته است و خصلت هایی را برشمرده است که ثمره آن ایجاد رابطه نیکو میان حاکمان و مردم است.

ساختار فنی کتاب:

- کتاب در دو مقاله، که مقاله اول شامل ۲۱ باب و باب سوم آن شامل ده خصلت می باشد. اشعار فارسی و حکایات متعدّد و البته تعداد محدودی شعر عربی، ذکر آیات و احادیث نبوی علی الخصوص احادیث مربوط به پیغمبر اکرم و امیرالمؤمنین علی (ع).
- تحلیل و نقد حکایات متن:

شامل ۵۹ حکایت، که این حکایات با موضوع انسانی است، و تعداد حکایاتی که در هر باب آمده به صورت ذیل می باشد:

۱ حکایت	۲ حکایت	۳ حکایت
در فضیلت علم	در توکل	در سخاوت
در عفت	در اخلاص	در رضا
در شجاعت	در صبر	در تواضع
در صدق	در شکر	در حیا
در وفا و حُسن عهد	در قناعت	در حُسن خلق
در علو همت	در ادب	در رفق و مدارا
در امانت	در کتمان اسرار	
	در نطق و سکوت	

گزیده منابع و ماخذ:

- ۱- حسنی کاشانی، مظفر بن محمد، ۱۳۸۴، **خلاصه شفای فی الطب**، چاپ عکس از روی نسخه خطی ۱۰۶۴ق موجود در کتابخانه مؤسسه احیاء طب طبیعی قم، تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران.
- ۲- دشتکی شیرازی، امیر غیاث الدین منصور، ۱۳۸۶، **اخلاق منصوری**، به تصحیح علی محمد پشت دار، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- ۳- شریف حسینی، مریم، ۱۳۸۳، تهران: **مقاله پزشکی در تمدن اسلامی**، مجله پژوهش و حوزه، شماره ۱۸، ۱۷.
- ۴- صبا، محمد مظفر حسین، ۱۳۴۳، **تذکره روز روشن**، به تصحیح محمد حسین رکن زاده آدمیت، تهران: کتابخانه رازی.
- ۵- صفا، ذبیح الله، ۱۳۶۳، **تاریخ ادبیات ایران**، تهران: انتشارات فردوس، جلد پنجم بخش سوم.
- ۶- صفا، ذبیح الله، ۱۳۷۰، **تاریخ ادبیات در ایران**، تهران: انتشارات فردوس، چاپ اول، جلد پنجم بخش سوم.
- ۷- صفوی، سام میرزا، ۱۳۵۲، **تحفه سامی**، به تصحیح وحید دستگردی، تهران: کتابفروشی فروغی.
- ۸- صفوی، سام میرزا، **تحفه سامی**، به تصحیح رکن الدین همایون فرخ، تهران: شرکت سهامی چاپ و انتشارات کتب ایران.
- ۹- طهرانی، شیخ آقا بزرگ، ۱۳۸۷ه.ق، **الذریعه الی تصانیف الشیعه**، به کوشش علینقی منزوی، تهران: کتابخانه اسلامی، جلد ۱۷، ۱۱، ۹، ۸، ۴، ۳.
- ۱۰- عاطفی، افشین، ۱۳۸۱، **بزرگان کاشان**، قم: انتشارات افق فردا، جلد اول.
- ۱۱- منزوی، احمد، ۱۳۸۲، **فهرست واره کتابهای فارسی**، تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، جلد ششم، چاپ اول.
- ۱۲- نفیسی، سعید، ۱۳۶۳، **تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی تا پایان قرن دهم هجری**، تهران: کتابخانه فروغی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی